

SERMAYENİN “GIDA” SI GEÇİMLİK TARIM

Gaye YILMAZ*

Öz: Gıda kıtlığı ve artan gıda fiyatları özellikle son on yıldır Güney yarım kürenin pek çok ülkesinde yükselen halk isyanlarını da beraberinde getirdi. Sorunun kökenlerine inildiğinde tarımsal sermaye birikiminin çelişkileri ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarım politikalarının geçimlik tarımı hedef alan anlaşmalarının yanısıra ulusötesi şirketlerin artan nüfuzu ve lobi mekanizmalarının da varlığı dikkat çekiyor. Türkiye’de henüz başat bir enerji üretim formunu almamış olsa da, biyo-yakıt amaçlı tarımsal üretim de önümüzdeki yıllarda gıda sorununu daha da arttıracak bir gelişme görüntüsü veriyor. Tarım topraklarının giderek daha fazla biyo-yakıt amaçlı tahıl üretimine ayrılmasının gıda üretiminde yaratacağı gediğin halklara doğrudan daha da yükselen gıda fiyatları ve azalan gıda erişimi olarak yansıtacağını şimdiden öngörmek yanlış olmaz. Çalışma, verili koşullarda beslenme hakkı için yürütülecek bir mücadelenin, bazı yazarlar tarafından önerilen mevcut uluslararası kuruluşların ötesinde farklı bölgesel ve küresel gözlem kurulları oluşturulmasının yeterli olmayacağını gösteriyor. Diğer bir deyişle, ulusötesi şirketlerin (UÖŞ) ve kurdukları lobi mekanizmalarının devletlerle işbirliği içerisinde hiçbir boşluk bırakmadan dört bir yandan kuşattığı gıda üretimini sermayenin elinden alma mücadelesinin mutlaka anti-kapitalist bir eksende yürütülmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Anahtar sözcükler: geçimlik tarım, gıda üretimi, ulusötesi şirketler, kapitalizm

Capital Feeds Itself by Destroying Subsistence Agriculture

Abstract: Food shortages and rising food prices have led to popular uprisings in many countries of the Southern hemisphere, especially for the last decade. When the origins of the problem are checked, the contradictions of the accumulation of agricultural capital and the agreements of the WTO agricultural policies aimed at subsistence agriculture, as well as the increasing influence of the transnational corporations and the presence of lobbying mechanisms are remarkable. Although there is not any indication showing this specific energy production would take a dominant form in Turkey in near future, bio-fuel for agricultural production development also seems that there will be further increases in the food problem in the coming years in Southern hemisphere. It would not be wrong to foresee that the separation of masses who survive through subsistence farming from their lands for more biofuel for cereal production will lead further increases in food prices and restrictions in food access. The study shows that for a struggle aiming the right to food under the given conditions it will not be sufficient to establish different regional and global monitoring boards beyond the existing ones as suggested by some authors. In other words, it claims that even alone the triangle of TNCs, Lobby Groups and Governments reveals that any struggle targeting to emancipate the food production which is under siege of capital from all sides without leaving a space must be carried out in an anti-capitalist axis.

Key words: subsistence agriculture, food production, transnational corporations, capitalism

Giriş

Türkiye’de özellikle son birkaç aydan beri çok hızlı artış gösteren tarımsal gıda fiyatları, tarım iktisadi alanındaki çalışmalara da ivme kazandırdı. Türkiye özelinde, yıllardır uygulanmakta olan uluslararası ticaret anlaşmalarının tarımı ticarileştirmesi, hükümet politikaları ile tarımın caydırılması, tarım topraklarının artan bir hızla çok uluslu tarım şirketlerinin uhdesine geçmesi ve son sekiz aydan beri derinleşen ekonomik kriz ile değersizleşen Türk Lirası’nın tarımsal gıda fiyatlarının yükselmesinde etkili olduğu vb. tespitler yapılabilir. Buna karşın, son on yıldır benzer bir durumun gelişmekte olan dünyanın önemli bir bölümünde de yaşanıyor olması, Güney yarım kürede çeşitli ülkelerde artık sıkça görülen bir olgu hâline gelen gıda isyanları, gıda fiyatlarındaki artışa dair daha genel analizlerin farklı parametrelere de bakmasını

gerektiriyor. McMichael (2009), Vi’a Campesina’nın (2000) gözlemlerinin de dünyada giderek kitleleşen gıda hareketlerinin toplumsal bir isyana dönüşmekte olduğunu doğruladığını belirtiyor. Bunun nedeni ise yapay müdahalelerle gıda fiyatlarının düşürülmesinden en çok geçimlik tarım ve küçük çiftçiliğin zarar görmesi ve bu olgunun, sonuçta tarım sermayesinin ülkelere hiçbir engelle karşılaşmadan girmesini kolaylaştırmak suretiyle kentlerdeki yedek emek gücü rezervini sürekli büyütüyor olması. Yazar, ayrıca borç kapanındaki ülkelere yaşanan özelleştirme dalgasının, işçilere yapılan gıda yardımlarını etkisizleştirdiğini, ancak yirmi yıllık “mülksüzleştirme üzerinden sermaye birikim” sürecinin (köylünün topraktan koparılışı ve kamu varlıklarının elden çıkarılması) sonuçlarının, bugün

*Araştırmacı ve Konuk Öğretim Görevlisi Kassel Üniversitesi Almanya
(ORCID No: 0000-0003-0236-6113)

Geliş Tarihi / Received : 08.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 26.04.2019

kendisini artan gıda fiyatları ve inişli çıkışlı seyreden gıda isyanlarında açığa vurduğunu belirtiyor.

Gıda ticaretinin tarihi kapitalizmin tarihinden çok daha eski yıllara dayanıyor. Tüm insanlığın yaşamı için temel olan gıdanın bir diğer özelliği ise, üreticilerin gıdayı başka ihtiyaçlarını karşılamak için takas edebilmesi. Öte yandan gıda üretiminin temel girdileri tarım ve hayvancılık faaliyetleri tarafından karşılanıyor. Dolayısıyla ister endüstriyel isterse geçimlik amaçlı olsun gıdaya dair her tartışma kaçınılmaz olarak tarımsal üretim tartışmasını da beraberinde getiriyor.

Gıda söz konusu olduğunda gündeme gelen bir diğer başlık ise, yaşamın kendisiyle olan doğrudan ilişkisi dolayısıyla insan hakları kavramı. Akademik alan yazında geniş tarım arazilerinin UÖŞ tarafından ele geçirilme süreçleriyle gıdaya erişim hakkı ilişkisini insan hakları perspektifinden ele alan çalışmaların öne çıktığı dikkat çekiyor. Bu durum kısmen de olsa toprağa erişim hakkının -Yerel Halkların Hakları Deklarasyonu hariç tutulduğunda- bir insan hakkı olarak tanınmamış olmasıyla açıklanabilir. Suarez (2015) Birleşmiş Milletler'de köylülerin ve tarım işçilerinin haklarıyla ilgili müzakerelerin hâlen devam ettiğini ve toprak hakkının da çıkması beklenen bu bildirinin ana bileşenlerinden biri olduğunu belirtiyor (Genoud, 2016).

Konuyla ilintili bir diğer alt başlık ise gıda üretiminin, ücretli emeğin yeniden üretilmesinde temel olması ve sermayenin hükümlerini altındaki diğer emek biçimlerinin merkezinde yer alması ölçüsünde, sermayenin küresel değer ilişkilerine özgü bir üretim olması. Diğer yandan erken dönemde yapılan gıda rejimi analizlerinde ileri sürüldüğü gibi, gıda ilk kez yirminci yüzyılın ortalarına doğru gıda tüketimi ilişkilerine de içerilmeye başlıyor. Çünkü endüstriyel gıda sistemi, sınıfsal beslenme biçimlerini yirminci yüzyılın ortalarından itibaren katma değerli gıdalar, "hızlı gıdalar" (fast foods), "dayanıklı gıdalar" vb. ile sınırsız bir şekilde farklılaştırmış bulunuyor (Friedmann 1992, aktaran McMichael, 2009).

Bakılması gereken ve tarım arazilerinde tekelleşmeye, gıda fiyatlarında sürdürülemez artışlara yol açan bir diğer gelişme ise tarım-gıda-finans üçgeni. 2007 finans krizi, finans sektörü yatırımcılarının ve spekülâtorlerin tarımsal-gıdalara olan ilgisine yeni bir ivme kazandırdı. Fairbairn (2015) kriz sürecinde likit ve likide tahvil edilebilecek malların finansal araçlara dönüştürüldüğünü belirtiyor. Gerçekten de 2007

sonrasında likit fazlasının yarattığı sermayenin değersizleşme sürecinin daha da derinleşmesi finans kapitalin desteğiyle ötelenebildi. Finans sektörünün kanallarından akıtılan ucuz kredi bolluğu sayesinde piyasada meta türevleri ve finansallaştırılan toprağa yatırım yapmaya hevesli yeni yatırımcıların da önü açıldı (Baud, Durand, 2012); sonuç olarak da finans kapital, tarımsal metaların tedarik zincirinin her aşamasında üretken sermayeye oranla daha belirgin bir rol oynamaya başladı (Genoud, 2016). Tüm bu gelişmeler, gıdanın, toprağın, tarımsal gıdaların ve son olarak ta bir bütün olarak tarımsal üretimin finansallaşmasının yolunu açtı.

Emek gücünün yeniden üretimi ile olan ilişkisi dolayısıyla geçmişteki gıda rejimlerinin tanımlayıcı bir özelliği ucuz gıda üreterek ücret maliyetlerini düşürmektir. Oysa bugün karşı karşıya kalınan durum kapitalist gıda rejiminin (sübvansede edilmiş) küçük çiftçilere yönelik fiyat saldırısı ile (başta kadınlar olmak üzere) düşük ücretli tüketicilere (işçi sınıfı aileleri) yönelik (tekelleşmiş) fiyat saldırısının birleştirilmiş bir biçimi olarak tezahür ediyor. Bu da kapitalist gıda rejiminin çatışmalı ilişkilerinden birinin uzun yıllar süren mülksüzleştirme, yoksullaştırma ve gıdasız bırakma sürecinin ardından nihayet görünür hâle gelmesi olarak özetlenebilir. Bu bağlamda, Araghi (2003) neo-liberal kapitalizmin çareyi, görünür olmayan kölelik koşullarındaki istihdam biçimleri üzerinden emek gücünü eksik tüketmeye ve kendi emek gücünü yeniden üretememeye mahkûm etmekte bulunduğunu belirtiyor (McMichael, 2009).

Yukarıda özetlenmeye çalışılan verili durumda karşı, bu çalışma, gıda fiyatlarındaki artışın çoklu nedenlerine odaklanıyor ve bu nedenlerin herbirini küreselleşen kapitalizmin uluslararası kuruluşları ve UÖŞ'lerle olan çoklu ilişkileri bağlamında ele almayı amaçlıyor. Bu bağlamda ilk bölümde gıda rejiminin tarihsel uğrakları ile gıda güvencesi kavramı kapitalist birikim süreciyle ilintili olarak tartışılıyor. Takip eden bölümde neo-liberalizmin kurumları ve DTÖ tarım politikalarının geçimlik tarım üzerindeki yıkıcı etkileri anlatılıyor. Üçüncü bölümde biyoyakıt üretimi dalgası, gıda ve enerji üretimi ilişkisi üzerinden ele alınıyor ve Türkiye dışındaki Güney yarım küre ülkelerinin biyoyakıt üretimi kaynaklı gıda yoksullaşmasına dair örnekler veriliyor. Son bölümde ise, tarım ve gıda üretimi alanındaki UÖŞ'lerin gerek uluslararası kuruluşlar ve gerekse hükümetler nezdinde kurduğu kirli ilişkilere ayna tutulmaya çalışılıyor.

Gıda rejiminin tarihsel uğrakları ve gıda güvencesi

Bir kavram olarak "Gıda Rejimi", yalnızca kapitalist gıda ilişkileri tarihindeki yapılandırılmış unsurların ve geçişlerin değil, aynı zamanda bizzat kapitalizmin tarihinin de kilidini açacak bir anahtar. Zira bu kavram başlı başına gıdayı değil, kavramın kendi tarihsel, toplumsal, ekolojik ve beslenmeye dair boyutlarını yeniden yorumlamayı gerektirecek ölçüde genişlemesinin gerekçesi olan ve içerisinde kapitalizmin sürekli yeniden üretildiği bütünsel olarak gıda üretim ilişkilerini anlatıyor. Ayrıca, gıda rejimi bir yandan da diğer kapitalist üretim ilişkilerinin zamansal ve mekânsal olarak bağımlı olduğu temel bir eksen. Mesela, kapitalist gıda rejimi koşullarında geçimlik tarımda yaşanan geniş çaplı mülksüzleştirme, neo-liberalizmin 'dünya fabrikası' olgusunu giderek derinleştirmesiyle birlikte bilhassa serbest bölgelerde bir yedek emek gücü rezervi gibi işlev görüyor (McMichael 2009).

Gıda güvencesi kavramı ile tarım-gıda sermayesinin ilişkilenebilmesi konusuna geçmeden önce alan yazında tartışmaya yol açan bir karışıklığa, Gıda Güvenliği ve Gıda Güvencesi kavramlarının sıkça bir diğeri yerine kullanılmasına kısaca bir açıklık getirmek isterim. Bülent Şık (2018), gıda güvencesinin bir toplumun beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli miktarda ve ulaşılabilir gıda maddeleri üretme yeteneğine ve üretilen gıdalara erişiminin sürekliliğine vurgu yapan bir kavram olduğuna dikkat çekiyor:

Gıda güvencesi yeterince açık bir kavram değildir. Gıda güvencesi insanların gıdalara erişimini en azından prensipte bir hak olarak tanımlasa da bu hakkı nasıl elde edeceklerine ya da bu hakkın sürekliliğinin nasıl güvence altına alınacağına dair bir öneride bulunmamaktadır. Gıda güvenliği ise, gıdaların hasatı, taşınması, işlenmesi, hazırlanması, depolanması ve son tüketiciye sunulması sürecinde gıda kaynaklı rahatsızlıklara ya da hastalıklara neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal nitelikteki çeşitli risk unsurlarını önleyecek, zararsız kılacak ya da elimine edecek yaklaşımları ele alan bir kavramdır (2018: 57).

Çalışmanın temel eksenini çok uluslu şirketler ve Dünya Ticaret Örgütü-DTÖ gibi kurumların gıda ve tarım alanlarına hangi biçimlerle eklenildiğini göstermek olduğu için, iki kavramın iç içe geçtiği özgün durumlar dışında bu yazıda esas olarak Gıda Güvencesine odaklanıyoruz. Gıda güvencesini engelleyen pratikler genelde pek gözle seçilemeyen politikalar üzerinden hayata geçiriliyor ve bu politikalar gıda rejimini de kökten etkiliyor. Zira bu

politikaların görünür hâle getirilmesi bir dizi bağlantının kurulmasını gerektiriyor. Örneğin çiftçiler, gıda sisteminin fiyat alıcılarıdır. Tarım sektörüne yapılan pek çok hükümet müdahalesinde, çiftçilerin üretim yapısını değiştirerek fiyat sinyallerine cevap verebileceği varsayılır. Oysa bu tepkiler asimetriktir. Çünkü fiyatlar yüksekken artan tarımsal üretim ve altyapı yatırımları fiyatların düştüğü dönemlerde bile artmaya devam eder. Dolayısıyla artık gıda zincirinin herbir halkası daha az sayıda şirketin kontrolü altındadır ve bu da tekelleşme anlamına gelir. Öyle ki ticareti yapan ülkeler ya da çiftçiler değil, ulusötesi tarım sermayesidir. Bu yeni durum, önceki gıda rejimlerinden bir farklılaşmayı göstermesi ölçüsünde gıda güvencesi ve gıda rejimi arasındaki ilişkiyi de gözler önüne seriyor.

Geçmişin gıda rejimleri emek gücünün yeniden üretim maliyetini, yani ücretleri düşük tutmak için gıda fiyatlarının yükselmesini önleyecek stratejiler izlediler. Öyleyse gıda fiyatlarının bugün roket hızıyla artışını gıda rejimi merceğinden nasıl yorumlamak gerekir? Değer ilişkileri sistemi bu çelişkili duruma nasıl uyum sağlayabilir? Önceki rejimler tarafından koşullandırılmış olmakla birlikte, mevcut rejimin kendisine özgü ayırt edici bir ilişkiler sistemi de vardır. McMichael buna, örgütlenme ilkesinin merkezinde geçmişteki gibi devlet ya da kralın olmadığı ama bizzat ve tek başına piyasanın yer aldığı "kapitalist gıda rejimi" diyor (McMichael 2005 aktaran McMichael, 2009). Hiç kuşku yok ki bu yeni rejimi yapılandıran da, Kuzey ülkeleri tarafından önceleri gıda ve şimdilerde biyo-yakıt üretimi için sağlanan destek ve Güney yarım kürede DTÖ anlaşmalarıyla meşruiyet kazandırılan tarımda liberalizasyon süreçlerinin sancılı evliliği üzerinden bizzat devletin kendisi.

İlk kez 1970'lerde dillendirilmeye başlayan gıda güvencesi kavramı ise, tarımın DTÖ üzerinden uluslararası ticarete dâhil edilmesinden bağımsız olarak gelişmiş bir kavram. Serbestleşmenin taraftarları ticari liberalizasyonun gıdaya dünya ölçeğinde erişimi arttıracığını ileri sürüyorlar. Günümüzde de kullanımda olan 1996 Dünya Gıda Zirvesi'nin tanımına göre: "ne zaman ki tüm insanlar her zaman, beslenme ihtiyaçlarını ve aktif ve sağlıklı bir yaşam için gıda tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olurlar ancak o zaman gıda güvencesinin varlığından söz edilebilir". 1970'lerin gıdaya erişime odaklanan politikaları, ulusal ölçekte gıda arzının arttırılmasını ve bölgesel ve ulusal düzeylerde de gıda rezervlerinin oluşturulmasını hedefliyordu.

Yeşil Devrim adı verilen ve açlığa son verme iddiasıyla uygulamaya konan bu aşama tarımda verimliliği arttıran yeni teknolojilerin, kimyasal gübrelerin ve aslında her biri zehirli bir kimyasal madde olan tarım ilaçlarının çok yoğun kullanıldığı bir süreç oldu. Yeşil devrim gerçekten de dünya gıda arzını arttırmıştı, ama tarım üretiminin asıl öznelere yerel çiftçiler ve eko sistem bu kazanımdan yararlandırılmamış, hatta büyük zarar görmüşlerdi (**UN Quaker, 2015**). Sonuç olarak nasıl ki 1960'ların yeşil devriminde "gıda güvencesinin sağlanacağı" iddiası süreç içerisinde bütün inandırıcılığını kaybettiyse, günümüzün tarımda tam liberalizasyon ile açlığın aşılanacağına dair tezlerinin de gerçekleşeceğini beklemek mümkün görünmüyor. Zira bu tarz söylemler, sermaye birikimini hızlandırmayı toplum nezdinde meşrulaştırmanın birer aracı.

Neo-liberal hegemonya, DTÖ ve geçimlik tarımın yok edilme öyküsü

DTÖ ve neo-liberal hegemonyaya dair eleştirel çalışmaların önemli bir çoğunluğunun küreselleşmeye yönelik tepkilerin görece daha yoğun olduğu 1990'ların sonları ile 2000'li yılların ilk yarısında üretildiği dikkat çekiyor. Bu süreçte tarımsal gıda konusunda yapılmış pek çok eleştirel çalışmada şu unsurlar öne çıkıyor: sürdürülemez, ihracat yönelimli, kimyasal odaklı bir tarımsal üretim. DTÖ/Tarım anlaşmasında 2000'li yıllardan itibaren bir ilerleme sağlanamaması Örgütün bütün enerjisini bölgesel ve ikili anlaşmalara yoğunlaştırmasına yol açtı. Öte yandan gıda ticaretini birinci derecede etkileyen bölgesel ticaret anlaşmalarının tarihi aslında çok taraflı ticaret anlaşmalarından çok daha eskilere dayanıyor.

Sadece Ocak 2004 ile Şubat 2005 arasında geçen bir yıllık dönemde, DTÖ'ne tam 43 bölgesel ticaret anlaşması bildiri yapıldı ve bu, bölgesel anlaşmaların en yoğun yapıldığı dönem oldu. Dünya gıda ticaretini etkileyen ikili, bölgesel ve çok taraflı anlaşmaların maddelerini şöyle özetleyebiliriz:

- (i) İthalat ve ihracata uygulanan gümrük vergileri ile tarife dışı engellerin azaltılması
- (ii) Gıda arz zincirindeki doğrudan yabancı yatırımlara uygulanan kısıtlamaların kaldırılması (yabancı yatırımcıların tarım arazilerini kiralama veya satın alma haklarının tanınması da dahil)
- (iii) Gıda arz zinciriyle ilintili hizmetlerin de piyasaya açılması

(iv) Fikri mülkiyet haklarını düzenleyen yasaların sıkılaştırılması

(v) Anlaşmaların uygulama süreçlerini izleyecek harici sistemlerin oluşturulması ve ticaretin tarafları arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda hakemlik etmesi için uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının devreye sokulması (**Hawkes ve Murphy, 2009**).

DTÖ başta olmak üzere mevcut neo-liberal hegemonyanın oluşturduğu kurumların politikalarının yol açtığı yoksullaşma pek çok çalışmada dile getiriliyor. Örneğin, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nun çalışması, DTÖ/Tarım Anlaşması'nı (AoA) uygulayan 14 ülkede 1995-98 yıllarında gıda ithalatı maliyetinin her örnekte 1990-94 seviyelerini aştığını tespit ediyor. Fiyat artışlarının Senegal'de yüzde 30 olurken; Hindistan'da yüzde 168'e ulaştığı belirtiliyor. Verili dönemde iki ülkede, Hindistan ve Brezilya'da gıda ithalatına harcanan paranın iki katından fazla artış gösterdiği belirtiliyor. Beş ülkede ise gıda fiyatlarının yüzde 50 ile 100 arasında yükseldiği kaydediliyor. Liberalizasyon süreci özellikle ucuz gıda ve tahıl ithalatı yüzünden küçük çiftçileri yoksullaştırdı ve tarımdan caydırdı. Sadece soğan ve patates üretimindeki azalma kırsal kesimde 300 binden fazla insanın işsiz ve ekmeksiz kalmasına yol açtı. Başlangıcından günümüze tarımsal liberalizasyonun yol açtığı iş kayıplarının 30 milyonu bulunduğunu söylemek abartılı olmaz (**FOE, 2003**).

Gerçekten de DTÖ kurulmadan önce, Gelişmekte olan Ülkelerin (GOÜ) tarım ticareti 6.7 milyar Dolar ticaret fazlası veriyordu. Ticarete en fazla konu olan on tarım ürününün hemen hemen tamamı gelişmekte olan dünya tarafından üretiliyordu. Bu ülkelerin çoğu için tarım ticareti dış ticaretin en önemli kaynağını temsil ediyordu. 2001 yılına gelindiğinde kahve ve şeker üreticisi GOÜ'lerin ihracat gelirleri hızla düştü. Bir yandan büyük gelir kayıpları yaşanırken, diğer yandan da ithâl ucuz ürünlerle rekabet edemeyen yerli üreticiler hızla piyasa dışına itilmeye başladı. Bu süreç, GOÜ'lerin hepsinde tarımsal üretimin çok azalmasına ve kırsal yoksulluğun tavan yapmasına yol açtı. DTÖ ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi anlaşmaların uyuşmazlık çözüm mekanizmaları (Uluslararası Tahkim) UÖŞ'lere hükümetleri dava etme ve serbest ticareti ihlal eden hükümet düzenlemelerini DTÖ tahkim mekanizmasına taşıma hakkı verdi (**PCFS, 2015; UN Quaker, 2015**).

Gıda ve tarım üretimiyle ilgili bir diğer sorun ise, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek borçluluk oranları

ve borç geri ödemeleri ile ilgili. Örneğin, 1996 yılında Etyopya ve Bolivya ihracat gelirlerinin yüzde 42'sini borç geri ödemelerine kullanmak zorunda kaldı. Bu oran Peru'da yüzde 35, Ghana'da ise yüzde 26 oldu. Daha da ironik olan ise, gelişmekte olan ülkelerin borç servisine ayırdıkları bütçenin kalkınma yardımı olarak bu ülkelere aktarılan miktarları da aşmış olması (**FOE, 2003**). Borç servisine giden bu krediler için IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların temel ön şartı ise ticaretin ve tarımın tamamen liberalize edilmesi. Özetlemek gerekirse IMF ve Dünya Bankası, yapısal uyum politikaları ve borçlandırma koşullarıyla, yerel halkı besleyecek küçük ölçekli çiftçilikten vaz geçilmesini, yalnızca ihracata yönelik sürdürülebilir olmayan büyük ölçekli tarımsal üretim yapılmasını teşvik ediyor. Bu tür ihracata dayalı bir tarım yapısı, genellikle eskiden geçimlik tarım yapanların kullandığı arazilerin büyük şirketlere devredilmesini gerektiriyor. Ayrıca, ihracata dayalı gelişme, dünya pazarlarının aşırı derecede malla dolmasına ve bunun sonucunda tahıl fiyatlarının düşerek üreticilerin getirilerini azaltmasına neden oluyor. FOE (2003) raporu bunun en iyi örneklerinden birinin de Vietnam'lı kahve üreticileri olduğunu belirtiyor. 1990'ların başlarında Dünya Bankası ülkenin tarım sektörünün yeniden yapılanması için bir kredi tahsis ediyor ve pek çok çiftçi bu krediyi ihracat amaçlı kahve üretimi için kullanıyor. İlk ürün hasatından dört yıl sonra Vietnam dünyanın ikinci en büyük kahve üreticisi oluyor ve bunu dünya kahve piyasasının çöküşü izliyor.

Tüm bu gelişmeler, neo-liberal hegemonya ile DTÖ'nün dünya kamuoyu nezdindeki meşruiyetini başta Güney yarım kürenin iktisadi kalkınması, ekoloji, gıda güvencesi ve halk sağlığı olmak üzere pek çok konuda tartışılır hâle getirdi. DTÖ tahkim mekanizmasında görülen muz, hormonlu et, bebek maması gibi ünlü davaların hepsinde şirketlerin kazanması ve halk sağlığı, işçiler ve küçük çiftçilerin yoksullaşmasının sürekli yok sayılması bu meşruiyetin tartışılır hâle gelmesinde önemli rol oynadı (**UK Food Group and Sustain, 2001**).

DTÖ hukuku, bir yandan halk sağlığını görmezden gelirken bir yandan da tarım tekellerine bahşettiği sınırsız, kontrolsüz sömürü koşullarıyla tarım emekçilerinin yaşamlarını tehdit ediyor. Uluslararası Gıda İşçileri Federasyonu, ILO verilerine göre her yıl en az 170 bin tarım işçisinin iş cinayetlerine kurban edildiğini belirtiyor. Tarım işçilerinin iş yerinde ölme olasılığı diğer sektörlerdeki çalışanlardan iki kat daha fazla. Bu ölümler arasında tarımda kullanılan zehirli kimyasal maddelere maruz kalmaktan

kaynaklanan ölümlerin sayısı yıllık 40.000'e ulaşmış durumda. Tarımsal işlerle uğraşan yaklaşık üç ila dört milyon insan her yıl, işle ilgili kanser ve üreme bozuklukları başta olmak üzere, kullanmak zorunda kaldıkları tehlikeli böcek ilaçlarından kaynaklanan ciddi zehirlenmelere maruz kalıyor. Dünyadaki 1,3 milyar tarım işçisinin yalnızca yüzde beşi, her türlü işgücü denetim sistemine veya sağlık ve güvenlik haklarının yasal korumasına erişebiliyor. Yine de DTÖ gibi kurumlar tarafından agresif bir şekilde teşvik edilen kurumsal küreselleşmenin gündeminde daha fazla serbestleşme ve daha az sosyal korumadan başka bir şey yok. Du Pont vb. şirketlerin gezegen için yapılacaklar listesinde "gezegeni besle" solganı ile yer verilen süreç en basit anlatımıyla bu mekanizma üzerinden işliyor. Bu slogan şu anlama geliyor, insanlar UÖŞ'lerin ürünlerine ve üretim yöntemlerine daha bağımlı hâle geldikleri için Du Pont gibi kurumsal devler olmadan kendilerini besleyemeyecekler. Bu bağlamda gıda zinciri kilitleniyor ve anahtarı da UÖŞ'lere temsil ediliyor (**IUF, 2002**).

Şirketler, DTÖ'nün tüm süreçlerine tam anlamıyla örgütlü ve işlerini yürütebilmek için ihtiyaç duydukları kaynakların fazlasıyla tahsis edildiği lobi gruplarıyla dâhil oluyor. DTÖ kuralları, büyük UÖŞ'lere ulus devletlere benzer bir statü kazandırıyor, birçoğu finansal açıdan pek çok ülkeden daha büyük olduğu için bu pek de şaşırtıcı bulunmuyor. Öyle ki iki yılda bir yapılan DTÖ Bakanlar Konferansı'na 500'den fazla şirket delegesi "ticaret danışmanı" olarak katılırken, bazı yoksul ülkelerde tüm sorunları ele almaya çalışan sadece tek bir delege olduğu dikkat çekiyor. DTÖ'nün SPS'1 önlemlerinde birincil referans olarak yer alan, Codex'in de ulusal politikalar üzerinde dünya genelinde önemli bir etkisi olduğu biliniyor. Endüstri, Codex'in kendi çıkarları açısından önemini kabul ederken SPS müzakerelerine de ciddi bir katılım gösteriyor. Öte yandan, aralarında Nestle, Coca-Cola, Pepsi, Cargill ve SmithKleineBeecham'ın da bulunduğu Kuzey Hükümetlerinin Codex için tayin ettiği temsilciler sermaye çıkarlarını en üst düzeyde temsil eden şirket delegeleri. Örneğin, tarımda kullanılan zehirli kimyasallar için maksimum kalıntı limitlerinin (MRL) belirlenmesi görevi verilen Pestisit Kalıntıları Kodeks Komitesi'ndeki (CCPR) şirket varlığı son derece çarpıcı düzeylerde (**Paul ve ark., 2003**).

Benzer şekilde ABD fast-food devleri, DTÖ'deki tarımsal sübvansiyonların hayati rolünü ne kadar iyi kavradıklarını ortaya koyan bir hamleyle, ilk defa 2000'li yılların ortalarında ticari görüşmelere dâhil oldular. Taco Bell, KFC ve Pizza Hut restoranlarının

işletmecisi olan Yum Brands Inc., Louisville, Ky. tarafından oluşturulan bir koalisyon, rakipleri ve yiyecek imalatçıları serbest yiyecek ticareti için kendi lobisine katmak için kolları sıvadı (**Kilman ve Gray, 2005**). İlk kuruluş sürecinde ABD hamburger zincirinde üçüncü sıraya yerleşmiş olan Wendy's katılabileceği yönünde sinyal veren öncüler arasındaydı. Satış hacmi bakımından dünyanın en büyük restoranlar zinciri McDonald's ise 2005 yılı itibarıyla henüz Yum lobi grubunun üyesi olmadığını belirttiği hâlde çok geçmeden koalisyona dahil oldu. Yum'un hükümet ilişkilerini yöneten Bill Ehrig, Yum'un Gıda Ticareti İttifakı ile "liderlik rolü" üstlendiğini şu sözlerle doğruladı: "*Sonuçta girdilerimizin fiyatlarını dünya genelinde düşürecek olan işlenmiş gıda ve emtia ticareti önündeki engelleri azaltma çabalarını destekliyoruz*". Yum İttifakı'nın 2005 yılı itibarıyla dünyanın 100 ülkesinde kurulu 33.600 restoranı ve 840 bin çalışanı bulunuyordu (**Kilman ve Gray, 2005**).

Bilindiği gibi, FAO, tarımsal üretim ve politika konusundaki farklı bakış açıları ve ilgi alanlarında çeşitliliği temsil eden büyük bir Birleşmiş Milletler örgütü. Adı Gıda Örgütü olmakla birlikte, genetik mühendisliği konusunda kendisinden hiç beklenmeyecek, oldukça şizofren bir yaklaşım sergiliyor. Örgütün web sitesi, bir yandan küçük çiftçilerin karşılaştığı sorunları (üstelik bunların çoğunlukla Yeşil Devrimden kaynaklandığını tartışan yazılardan alıntı yaparak) derinlemesine analiz ederken, diğer yandan da bu duruşla yanyana olması bile düşünülmemeyecek genetik mühendisliğine hiçbir eleştiri getirilmeden açık destek verebiliyor. Örneğin, FAO (2009) *biyoyakıtların kısa vadede gıda güvencesi* açısından sorun yaratabileceğini ama uzun vadede sürdürülebilir bir *biyo-yakıt endüstrisinin oluşması hâlinde kırsal kesime daha ucuz ve güvenli enerji temin ederek hem iktisadi kalkınmayı hem de gıda güvencesini destekleyeceğini* söyleyerek adeta tavşana kaç, taziye tut taktiği uyguluyor (**AETS Consortium, 2013**).

Benzer şekilde hükümet kurumlarındaki şirket varlığı ve sermaye nüfuzu da bugün artık çarpıcı boyutlara ulaşmış durumda. Örneğin, ABD Fikri Mülkiyet Hakları Kurulu, aralarında DuPont, Monsanto gibi dev gıda şirketlerinin de yer aldığı 13 büyük şirketten müteşekkil. Bu şirketler, GATT'ın Uruguay raundu müzakerelerinde (1985-94) Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) anlaşmasının geliştirilmesi süreçlerine doğrudan müdahil olmalarıyla biliniyor. Özellikle tarım devi Monsanto, ABD Hükümetleriyle her zaman yakın ilişkiler içerisinde oldu. Örnek vermek gerekirse, Robert Shapiro, Monsanto'nun CEO'luğunu yürüttüğü dönemde bir yandan da

ABD Ticaret Politikası ve Müzakereleri Başkanlık Kurulu'nun dönem başkanlığını yapıyordu. Uruguay Raundu müzakerelerinin büyük bölümünde ABD'yi temsil eden Micky Kantor da 2000'li yılların başlarında Monsanto yönetim kurulu üyesiydi. Benzer şekilde, Başkan Clinton'ın eski asistanı ve Dışişleri Bakanlığı yöneticisi Marcia Hale de daha sonrasında Monsanto Uluslararası Hükümet İşleri başkanlığına getirildi. NAFTA müzakerelerinde ABD heyetine başkanlık eden ve GATT müzakerelerinin Uruguay Turu'nun başlatılmasına yardımcı olan ABD Tarım Bakanlığı (USDA) eski Sekreteri Claydon K. Yeutter ise, Şubat 1999'da, hâlihazırda en büyük hissesi Dow Kimya şirketinin alt tedarikçilerinden olan Dow Agro Sciences'e ait olan Mycogen Şirketi Yönetim kurulu üyeliğine getirildi (**Paul ve ark., 2003**).

Verili durum karşısında bazı yazarlar gıda güvencesinin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulabilmesinin mevcut kurumların dışında yapılar oluşturulmasına bağlı olduğunu düşünüyor. Örneğin Saner ve arkadaşları (2012) mevcut dünya tarım ticareti ve piyasalarının artçıl şokları karşısında en kırılgan ekonomiler olan GOÜ'lerin, örneğin, DTÖ / FAO / Dünya Bankası gibi ana örgütlerin dışındaki bağımsız bir kuruluş aracılığıyla izlenmesi ve araştırma desteği alması gerektiğini belirtiyor. Yazarlar, ayrıca GOÜ'lerin aralarında ortaklaşarak bir gıda-tarım gözlemevi kurmalarını, bu yapının büyük ulusötesi gıda şirketleri ve kilit öneme sahip meta spekülâtörleri gibi piyasa yapıcılar tarafından belirlenen fiyat hareketlerini izlemesi ve tarım ürünleri ihracatı ile küresel gıda piyasalarındaki gelişmeleri takip etmesi gerektiğini ekliyor. Buna karşın, böyle bir önerme, tarımsal üretim üzerindeki neo-liberal kapitalist hegemonyanın müdahale edilerek değiştirilebilecek, kendiliğinden bir doğa olayıymış gibi varsayılmasına dayanıyor.

Gıda fiyatları'ndaki artışın bir nedeni olarak biyo-yakıt üretimi

Sistemin "Dünya gıda krizi" olarak adlandırdığı mekansal-zamansal ilişkiler, özellikle endüstriyel kapitalizmin uzun vadeli fosil yakıt bağımlılığı dönüsünde bir katmanlaşma oluşturdu. Bu katmanlaşmaya, mevcut biyoyakıt ile dengeleme çabaları ile finansal spekülasyonların enflasyona yol açan etkilerinin yanısıra tarımsal gıda rejimi ile bağlantılı konjonktürel politikalarından kaynaklanan tarımsal işletme sermayesinin merkezileşmesi süreci eşlik ediyor (**McMichael, 2009**).

Mısırdan yüzde yüz, buğdayda yüzde 50 ve pirinçte yüzde 70'lik fiyat yükselmeleri ile kendini gösteren

dünya gıda fiyatlarındaki artış (Agflation) dünyayı 'gıda fazlası çağı'nı sonlandıran yeni bir kıtlık çağına sürüklüyor (Vidal, 2007). Holt-Gime'nez ve Kenfield (2008) The Economist Dergisinin gıda-fiyat endeksinin 2007 yılı sonu itibarıyla, gıda fiyatlarının 2005-2007 arasında 1845 yılındaki başlangıcına oranla en yüksek düzeye ulaşarak yüzde 75 arttığını ve dünya tahıl rezervinin 54 gün ile tarihin en düşük seviyesine gerilediğini gösteriyor. Biyo-yakıtların domino etkisi ise bir ABD örneği üzerinden okunabilir: *ABD, ethanol elde etmek için mısır üretimini arttırdığında yağlı tohumlara tahsis edilen arazi ölçekleri küçüldü, bu alandaki daralma gıda olarak ekilen yağlı tohum fiyatlarını yukarı çekti ve fiyatlar üzerindeki baskı tahıl yemini ikame eden ürünlerde de fiyat artışı ile biyo-dizel üretimi amaçlı sebze yağlarına yönelik talebin artmasına yol açtı (Greenfield 2007, içinde McMichael, 2009).*

Dünya Bankası, DTÖ, G20, FAO da dâhil olmak üzere neo-liberalizmin en fazla eleştiri alan 10 hükümetlerarası kuruluşu tarafından yazılmış raporda bile, "tüm tahminlerde biyoyakıt üretiminin gelecekte gıda fiyatları üzerinde önemli bir yukarı yönlü baskı yaratacağı" sonucuna varılmış olması dikkat çekiyor (AETS Consortium, 2013). Bu alıntıyı yapmasına karşın AB'nin AETS Konsorsiyumu biyoyakıtların gıda fiyatlarının artışında ne kadar etki yarattığı konusunun tartışmalı olduğunun altını çiziyor. Hatta Konsorsiyum bir adım daha ileri giderek hergün daha fazla araştırmacının, nüfus, gelir ve gıda talebi artışlarının gıda fiyatları üzerindeki etkisinin biyoyakıt üretiminden daha önemli olduğunu öne sürdüğünü belirtiyor: "PANGEA (2012) ya göre Aşağı Sahra Afrika'sında yaşanan 2010/11 gıda krizi ve artan gıda fiyatlarının ardında, azalan tarım verimliliği, eşine az rastlanan olumsuz hava koşulları ve yükselen uluslararası petrol fiyatları var" (AETS Consortium, 2013). Bu tezin en sonundan başlayacak olursak, 2010 ve 2011 yıllarının dünya petrol fiyatlarının tarihsel zirve yaptığı iki yıl olmaktan çok uzak olduğunu belirtmeliyiz. Zira dünya petrol fiyatları 2010 yılında yüzde 15.10 ve 2011 yılında da sadece yüzde 8.15 artmıştır. Örneğin 1999 yılında yüzde 112, 2002 yılında yüzde 56.36 ya da 2005 yılında yüzde 40.82 oranındaki artışlarla kıyaslandığında bu artışlar önemsiz denecek kadar düşük (Macrotrends, 2019). Üstelik ne 1999 ne 2002 ne de 2005 yıllarında tarımsal gıda fiyatlarında astronomik artışlar görülmemiş. Ayrıca, 2010 ve 2011 yıllarında yaşanan kuraklık bir bütün olarak Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesini değil, yalnızca kıtanın doğusunu yani Sudan, Eritre, Etiyopya, Somali, Kenya, Tanzanya gibi doğu kıyısındaki ülkeleri vurmuş, oysa gıda krizi kıtanın

beşte dördünü kapsayan bir genişlikte etkili olmuş (PMC, 2014).

Burada aktaracağımız Kenya örneği resmi daha da berraklaştırıyor:

Kenya'da, Tana Nehri Deltası'nın bir bölümünü şeker kamışı plantasyonlarına dönüştürmek için planlar geliştirildi. Toplamda 130.000 hektarı kapsayan Delta, Kenya'nın en büyük ve en önemli tatlı su sulak alanlarından biri. Bu havzada sazlıklar, ormanlar, göller ve Tana nehrinin kendisi dâhil olmak üzere çok zengin bir habitat var. Yöre halkı, bölgeyi yıl boyunca nemli tutan ve verimliliği arttıran mevsimlik sellerle barışık yaşamaya alışmış. Önerilen planlar, 20.000 hektarlık Tana Nehri Deltası'nın, sulama yöntemiyle şeker kamışı ve etanol bitkilerini yetiştirilmesinde kullanılmasını içeriyor. RSPB'ye göre, Tana'nın sularının en az üçte biri biyo-yakıt üretimi için kullanılacak. Bunun yakın ve orta vadedeki etkileri, toprak erozyonu, sedimantasyon ve kirliliktir. İnsanlar ve vahşi yaşam temiz su ve verimli topraklar için rekabet etmeye başlayacaktır (Sielhorst ve ark., 2008).

Konsorsiyum Raporunu çürüten yukarıdaki Kenya örneği, 2008 yılında kaleme alınmış. Kenya'nın da içerisinde olduğu Afrika ülkelerinde gıda kıtlığı ve fiyat artışlarının yaşandığı yıllar ise 2010 ve 2011. Bu veriler, biyo-yakıt çılgınlığı ve gıda kıtlığı arasındaki ilişkiyi fazlasıyla açıklıyor ve Sielhorst ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmanın tespitlerinin sadece iki yıl gibi kısa bir sürede doğrulandığını ortaya koyuyor.

AB Komisyonu'nun Konsorsiyum raporu şöyle devam ediyor:

Enerji Ajansı'nın (EIA) senaryolarına göre 2050 yılında biyo-yakıt için gereken toprak miktarı 100 milyon hektar ve bu, toplam tarım alanlarının yüzde 2'sine tekabül ediyor. Mutlak anlamda büyük bir oran gibi görünmese de, eğer biyo-yakıt üretimi önümüzdeki 40 yılda 10 kat büyüyecek olursa bu oran arazi kullanımında üç katlık bir artış olacağı anlamına geliyor. Tüm bunlara 2050'de dünya nüfusunun 9 milyar'a yükselecek olması (FAO rakamlarına göre) dolayısıyla tahıl üretiminin en az yüzde 60 kadar arttırılması ihtiyacı da eklendiğinde ekilebilir toprakların 60 milyon hektar daha büyümesi gerekiyor (AETS Consortium, 2013).

İktisadi kalkınmanın mottosu hâline gelen "dünya-yı besleyelim" sloganı, tarımı alternatif enerji için

biyokütleyle dönüştürme yolundaki telaşa bir tür meşruiyet sağladı, Cargill'in CEO'suna göre bu bir "devlet kuşuydu" (**Howard ve Dangl 2007 aktaran McMichael, 2009**). Gerçekten de biyo-yakıt ve esnek tahıl ürünlerinin² üretimine duyulan ilgi toprak talebini arttırdı. Bu bağlamda, bu arazilerin şirketlerin hücumuna uğramasında yeni olan durum, sürecin üçlü krizle bağlantılı olan finansal aktörler (emeklilik fonları, devlet fonları, yatırım fonları, bankalar, finansla içiçe geçmiş tarımsal gıda üreticileri ve tüccarları, özel sermaye grupları) ve finansal araçlar (tarımsal türevler, endeksler) ile olan ilişkisi olarak özetlenebilir (**Fairbairn, 2014; Knuth, 2015; Visser, 2015, aktaran Genoud, 2016**).

Tahılların esnek amaçlarla üretilmeye başlanması büyük tepkiler çekince sürece dâhil olan aktörler sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar kurma arayışına girdiler ve bu yeni girişime Biyo-Yakıt Sertifikasyonu için Çok Paydaşlı Girişimler (ÇPG) (MSI-Multi-stakeholder Initiatives) adı verildi. Bu girişimin görevi, yuvarlak masa toplantıları düzenleyerek tepkileri yumuşatmak, eleştirilere yanıt vermek ve biyo-yakıt üretimini sürdürülebilir bir standarda kavuşturmak olarak belirlendi. Söz konusu yuvarlak masalar arasında sürdürülebilir Palmiye Yağı Yuvarlak Masası, Sürdürülebilir Şeker Kamışı Yuvarlak Masası, Sorumlu Soya Yağı Yuvarlak Masası ve Sürdürülebilir Biyolojik Maddeler Yuvarlak Masası sayılabilir. Oluşturulan bu yuvarlak masalar zevahiri kurtarmak adına kendi içlerinde insan haklarına saygı göstereceklerine dair farklı ilkeler benimsemiş olsalar da pratikte bu taahhütlerin nasıl gerçekleştiği konusu hâla tartışmalı (**Genoud, 2016**).

Dünya tarımına ve gıda üretimine egemen olan ulusötesi şirketler

Pek çok çalışmada gösterildiği gibi ulus ötesi şirketler gıda sistemlerine giderek daha fazla müdahale ediyor ve halklar ile küçük çiftçilerin kaynaklara erişimini tehdit ediyor. Çok az sayıda UÖŞ dünya tarımsal üretiminin yüzde 80'ini elinde bulunduruyor. Sadece altı UÖŞ hububat ticaretinin yüzde 85'ini, sekiz UÖŞ dünya kahve ticaretinin yüzde 55-60'ını ve sadece 3 şirket dünya kakao ticaretinin yüzde 83'ünü gerçekleştiriyor. UÖŞ'ler ayrıca, uluslararası ölçekte rekabetçi olabilmek için kendi maliyetlerini aşağıya çekme gücüne de sahip. Buna, ticarete yoğunlaşmalarına ve gıda sistemleri üzerindeki kontrollerini daha arttırmalarına olanak sağlayan şirket birleşme stratejileri de dâhil (**FOE, 2003**).

Uluslararası Tüketiciler Birliği'nden Lisa Lefferts, tarımda kullanılan zehirli kimyasallar endüstrisini

temsil eden Küresel Mahsul Koruma Federasyonu delegasyonunun 1998 yılı genel kuruluna 30 üyeyle katıldığını; dört kişiden oluşan İsviçre delegasyonunun üç üyesinin (Novartis, Nestec/Nestle) doğrudan sanayicileri temsil ettiğini ve diğer delegasyonlara karışan Dow, Monsanto ve Avcare'den Zeneca'ya kadar çok uluslu şirketlerin temsilcilerinin de unutulmaması gerektiğini belirtiyor (**Paul ve ark., 2003**).

Kimya şirketleri (şimdilerde tohumculuk sektörünün lider oyuncuları) üretim zincirindeki tahıl tüccarları ve gıda imalatçıları ile giderek daha fazla bağlantılı hâle gelmiş durumda. Aynı şirketler hem tahıl satın alıyor, hem nakliyatını ve ekinin işlenmesini üstleniyor, daha sonra bunları hayvancılıkta besine veya doğrudan tahıla dönüştürüyor, tüm bu işlemlerde de çoğu zaman ulusal sınırların ötesine geçmek gerekiyor. Bugün, daha az sayıda, daha geniş bir meta yelpazesinde çeşitlenmiş, çiftçilere göre ters yönde ve ulaştırma ve işleme sermayeleriyle aynı yönde olmak üzere daha dikey bütünleşmiş bir tarım ticareti yapısıyla karşı karşıyayız. Yatay entegrasyon üretim sürecinde belirli bir noktada bütünleşme anlamına gelir: yatay entegre olmuş bir yapıda nispeten az sayıda firma belirli bir piyasayı etkin bir şekilde kontrol eder. Yatay biçimde temerküz etme, hâkim firmaların pazar gücünü artırarak aşırı kar elde etmelerini sağlar (**FAO, 2003**).

Gıda ticareti ve büyük şirketler arasındaki ilişkinin uzun bir tarihi olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Hepsi değilse bile içlerinden Cargill, Continental, Bunge, Louis Dreyfuss ve Archer Daniels Midland (ADM) gibi en büyüklerin faaliyetleri 1800'lerin sonlarına kadar gider. Piyasaya yeni giren ADM dışında bu şirketlerin hepsi özel sahipli, aile şirketleridir. 2008 yılı itibarıyla 120 milyar Dolar cirosu ve 3.95 milyar Dolar net kârı ile muhtemelen bu şirketlerin en büyüğü olan Cargill'in sahibi yaklaşık üç düzine aile üyesidir. 1980'lerde ve 1990'larda hızlanan ticari liberalizasyon ve finansal serbestleşme, çoğu zaman ulus ötesi şirketler olarak adlandırılan büyük gıda şirketlerinin genişlemesini de artırdı. Sonuç olarak, gıda arzı zincirinde tohumdan tarım kimyasallarına, gıda işlemeden perakendeciliğe, reklama ve üretilen gıda metallerinin kolayca paraya dönüşmesine yardım eden medyaya kadar pek çok farklı sektörde devasa ulusötesi şirketler faaliyet gösteriyor (**Hawkes ve Murphy, 2009**).

UÖŞ'ler, tarım politikalarının ticari çıkarlarına hizmet etmesini sağlamak için güçlü bir şekilde lobi

yapıyor ve bu nedenle gıda güvencesini artırma amaçlı politika oluşturmada uluslararası tarımsal faaliyetlerin anlaşılması hayati önem taşıyor. Tarım ve gıda sistemlerinin küresel ölçekteki yayılması, giderek hangi ürünün üretileceği ve pazarlanacağı konularına daha fazla dikte eder hâle gelen ulusötesi şirketlerin çıkarlarıyla şekilleniyor (FOE, 2003). Nihai noktada tahıl yükleme/dağıtma faaliyetlerinin yüzde 60'ı dört şirketin kontrolünde: Cargill, Cenex, Harvest States, ADM and General Mills. Mısır ihracatının yüzde 82'si üç şirket tarafından gerçekleştiriliyor: Cargill, ADM ve Zen Noh. Et paketleme işinin yüzde 81'i dört şirket arasında paylaşılıyor: Tyson, ConAgra, Cargill ve Farmland Nation. Un öğütme kapasitesinin yüzde 61'i dört şirketin elinde: ADM, ConAgra, Cargill ve General Mill. CR4 olarak bilinen oran, en az dört şirketin verili bir piyasanın yüzde 40'ından fazlasını elinde bulundurması hâlinde iktisatçıların rekabetçi piyasaların devamına dair kaygı duyduklarını gösteren kırmızı bayrakla temsil ediliyor ve buna temerküz etme oranı adı veriliyor (FAO, 2003).

Lobiciler, görevleri hükümet kararlarını şirketler lehine şekillendirmek olan ücretli "ikna ediciler"dir. En tipik çalışma biçimleri, kapalı kapılar ardında, politikacılarla yapılan sessiz ve gizli müzakerelerdir. Ve en büyük zevkleri, bir dizi taktik kullanarak, bilinçli bir şekilde sermaye yanlısı politikaların hükümet politikalarına içerilmesini sağlamaktır. Lobiciler kasıtlı olarak karanlık alanlarda çalışırlar. Bir lobinin belirttiği gibi: "Lobiciler, halk tarafından fark edilmediğinde, etkileri artar." Ancak şirket lobilerinin neden sıklıkla gizli çalıştığı pek bilinmez, zira bu da bir gizli taktikdir. Kurumlar vergisinin yükselmesinin kar oranlarını tehdit etmesi ya da özelleştirme gibi piyasa fırsatlarının geliştirilmesi benzeri ihtiyaçlar lobiciliği para kazanmanın bir diğer yolu hâline getirdi (The Guardian, 2014).

Paketlenmiş ve işlenmiş gıda ürünleri ve içeceklerdeki temerküz etme oranları görece daha düşük olsa da bu alanda bile küresel üretimin yüzde 26'sı en büyük 10 şirketin uhdesinde (ETC Group, 2008). Kısa süre önce hızlı konsolidasyona maruz kalan şirketler kervanına Süpermarketler de dahil oldu. Mesela Wal-Mart 1990 yılına kadar gıda satmayan bir süper marketti ve bugün dünya sebze-meyve satışlarının yüzde 6'sını (en yakın rakibi Carrefour'un sebze-meyve satışlarının iki katından daha fazla) tek başına yapıyor. O kadar ki, 13 ülkede kurulu mağazaları, 379 milyar Dolarlık geliri ve 2 milyonu aşkın çalışanı ile, Fortune İlk 500 endeksine giren Wal-Mart artık küresel bir güç merkezi hâline

gelmiş durumda (ETC Group, 2008). Bu arada, gıda alanındaki ulusötesileşme sürecinin diğer sektörlerle oranla daha yüksek seyrettiğini de unutmamak gerekiyor (Hawkes ve Murphy, 2009).

UÖŞ'lerin bir diğer önemli karakteristiği ise, aynı zamanda tarımsal üretim, nakliye ve işleme sektörlerinin birden fazla işkolunda da eşzamanlı dominant bir konumda olmaları. Mesela Cargill, ABD'nin ve muhtemelen dünyanın en büyük tahıl ihracatçısı. Şirket, buğday, soya fasulyesi, mısır ve pamukta dünya lideri. Fakat, bir gıda ve içecek şirketi olarak ta dünya listesinde yedinci sırada. Cargill, bir yandan da et paketleme, etanol, çelik, dondurucu üretimi ve finansal hizmetler alanlarında faaliyet gösteriyor. Dikey bütünleşme, bir şirketin bir üretim zincirinde sahiplikler veya denetim üzerinden birden fazla aşamaya dâhil olduğu anlamına geliyor. Örneğin, Dole'un geniş toprakları ve konserve fabrikaları var ve şirket, Filipinler'deki tarlalardan toplattığı ananasları birçok ülkedeki tüketicilere ulaştıracak pazarlama gücüne sahip. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kanatlı hayvan endüstrisi de dikey bütünleşmenin bir başka örneği. Kümes hayvanları olarak tüketilmek üzere yetiştirilen neredeyse tüm civcivler, sadece et işlemcisi onları süpermarkete sattığında paraya dönüştürülmüş oluyor. Bu anlamda, civcivlerin kuluçkalanmasından ve büyütülmesinden kesilmesine kadar tüm üretim aşamaları şirkete ait. Dikey olarak bütünleşmiş bu sektörde, kümes hayvanı fiyatlarının bilinebileceği bir aşama yok. Civcivler için belirlenen fiyat hak etmediği kadar yüksek olabilir, ancak bu serbest piyasa güçlerinin müdahale edebileceği bir noktadan ziyade yöneticilerin karar vereceği içsel bir soru hâline gelmiş durumda. Dikey bütünleşme küreselleştikçe, ticaretin serbestleştirilmesine dayanan açık piyasa varsayımları gerçek tarımsal işletme operasyonları ile daha az alakalı hâle geldi. Tahıl ticaretine hâkim olan şirketler, mali çıkarları değişken olan dikey olarak bütünleşmiş şirketlerin bir parçası (FAO, 2003).

UÖŞ'ler, piyasalara girişi ve dolayısıyla rekabeti sınırlayan engelleri aşmalarında kendilerine yardımcı olan bilgiye, sermayeye ve siyasi otoriteye erişim konularında da ayrıcalıklı bir konuma sahip. Meta fiyatları sadece arz miktarlarına göre değil, arzın gelecekte de sürdürülüp sürdürülemeyeceğine dair tahminlere göre de belirleniyor. Tahıl alıcıları ve işleyicileri için, satış hacmi kar elde etmede anahtar işlevi görüyor. Bu, özellikle, şirketlerin ağzına kadar malla dolu ve her an hareket etmeye hazır nakliye araçları, demiryolu ve yük gemisi şirketlerine sahip oldukları durumda geçerli. Şirketler değirmencilik,

kırma ve hayvancılık operasyonlarına ilgi duydukları için, tahıl fiyatlarını düşük tutmak onlar açısından büyük ve önemli bir çıkar meselesidir. Büyük mal tüccarları, emtia borsalarında spekülasyon yaptıkları için fiyat oynaklığından da yararlanabilir; belirsizlik, bilgiye erişimi sınırlı ve imtiyazdan yoksun olanlar üzerinden elde edilecek karları arttırır (FAO, 2003).

Sonuç yerine

Büyük ölçüde ticarileşen küresel tarım ve gıda üretimi neredeyse tamamen kapitalizmin uluslararası kurumları ve gıda sermayesine tahsis edilmiş gibi bir görüntü veriyor. Bütün dünyada artma eğilimine giren gıda fiyatları ve azalma eğilimi gösteren gıda stokları, yaklaşık 25 yıldır uygulamada olan DTÖ/AoA anlaşmasının ve bu anlaşmanın eksiksiz uygulanmasını takiple görevlendirilmiş DB ve IMF'nin yapısal uyum politikalarının beklenen sonuçlarıdır. Ancak, göz ardı edilmemesi gereken bir diğer neden de gıdanın günümüzde enerji üretimi amacıyla üretilmeye başlanmış olmasıdır. Biyo yakıt üretimi amacıyla tarumar edilen Afrika toprakları ve su havzaları gıda stoklarının erimesine fiyatların astronomik artışlar göstermesine yol açmıştır. UÖŞ'lerin varlığı ve artan nüfuz etme dereceleri ise bütün süreçlerde, yani hem tarımın kapitalistleşmesi, geçimlik tarım alanlarının şirketlere geçmesi ve gıda üretimi hem de enerji amaçlı tahıl üretiminde dikkat çekici bir aşamaya sıçramıştır. UÖŞ'ler Hükümetler nezdindeki faaliyetlerini kendi lobi şirketleri üzerinden yürütürken, çıkarlarını yansıtan düzenlemelerin birer hükümet politikası hâline gelmesini de güvence altına almıştır. Bu koşullar altında, beslenme hakkı için verilecek bir mücadelenin olmazsa olmazı anti-kapitalist bir eksende örgütlenmektir.

Dipnotlar

1. SPS: DTÖ'nün Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması/ WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures.
2. Esnek Tahıllar: Hem gıda, hem yakıt hem de hayvan yemi olarak kullanılabilen tahıllar.

Kaynaklar

- AETS Consortium**, (2013) *Assessing the impact of biofuels production on developing countries from the point of view of Policy Coherence for Development. EU Commission Final Report*
- Araghi, F.** (2003) *Food regimes and the production of value: Some methodological issues*. *Journal of Peasant Studies* 30 (2): 41-70.
- Baud, C., Durand, C.** (2012) *Financialization, globalization and the making of profits by leading retailers. Socio-Economic Review*, 10, 241-266. <http://doi.org/10.1093/ser/mwr016>

- ETC Group**. (2008) *Downsizing Development: An introduction to nanoscale development and implications for the Global South, UN Non-Governmental Liaison Service Development Dossiers*
- Fairbairn, M.** (2014) "Like gold with yield": evolving intersections between farmland and finance. *Journal of Peasant Studies*, 6150(June 2015), 1-19. <http://doi.org/10.1080/03066150.2013.873977>.
- Fairbairn, M.** (2015b) *Foreignization, Financialization and Land Grab Regulation. Journal of Agrarian Change*, 15(4), 581-591. <http://doi.org/10.1111/joac.12112>.
- FAO**, (2000) *Agriculture, Trade and Food: Country Case Studies, Volume II: Synthesis of the Country Case Studies. Available at: www.fao.org/DOCREP/003/ X8731e/x8731e01a.htm*.
- FAO**, (2003) *The role of transnational corporations. içinde: Trade Reforms and Food Security, UN-FAO, 2003.*
- FAO**, (2009) *Making sustainable biofuels work for smallholders farmers and rural households.*
- FOE**, (2003) *Trade and People's Food Sovereignty. Position Paper of Friends of the Earth international trade, environment and sustainability programme.*
- Friedmann, H.** (1992) *Distance and durability: Shaky foundations of the world food economy. Third World Quarterly* 13 (2): 371- 383.
- Genoud, C.** (2016) *Finance and land grabbing: the impact of biofuels certifications on Human Rights in Latin America. Global governance/politics, climate justice & agrarian/social justice: linkages and challenges An international colloquium 4-5 February 2016.*
- Greenfield, H.** (2007) *Rising commodity prices & food production: The impact on food & beverage workers. International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations (IUF), December.*
- Hawkes, C., Murphy, S.** (2009) *An Overview of Global Food Trade, https://www.researchgate.net/profile/Sophia_Murphy/publication/291867231_An_overview_of_global_food_trade/links/56de6b2508aed4e2a99c71c5.pdf*.
- Holt-Gime'nez, E., I. Kenfield.** (2008) *When "renewable isn't sustainable: Agrofuels and the inconvenient truths behind the 2007 U.S. energy independence and security act. Policy Brief No 13. Oakland: Institute for Food and Development Policy.*
- Howard, A., B. Dangl.** (2007) *The multinational beanfield war. Soy cultivation spells doom for Paraguayan Campesinos In These Times, April 14.*
- IUF**, (2002) *The WTO and the World Food System: A Trade Union Approach http://www.iuf.org/cgi-bin/dbman/db.cgi?db=default, uid=default&ID=307&view_records=1&ww=1&en=1*
- Kilman, S., Gray, S.** (2003) *Fast Food Seeks Influence in WTO. Wall Street Journal April 19, 2005.*
- Knuth, S. E.** (2015) *Global finance and the land grab: mapping twenty-first century strategies Canadian Journal of Development Studies / Revue Canadienne D'études Du Développement*, 36(2), 163-178. <http://doi.org/10.1080/02255189.2015.1046373>.
- Macrotrends.net**, (2019) *Crude Oil Prices - 70 Year Historical Chart, https://www.macrotrends.net/1369/crude-oil-price-history-chart*

- McMichael, P.** (2005) *Global development and the corporate food regime*. In *New directions in the sociology of global development*, ed. F.H. Buttel and P. McMichael. Oxford: Elsevier Press.
- McMichael, P.** (2009) A food regime analysis of the 'world food crisis'. *Agric Hum Values* (2009) 26:281–295.
- PANGEA,** (2012) *Who's fooling whom? – The real drivers behind the 2010/11 food crisis in Sub-Saharan Africa*.
- Paul ve ark.** (2003) *Corporate Influence on International Regulatory Bodies*. içinde: *Hungry Corporations: Transnational Biotech Companies Colonise the Food Chain In association with Econexus and Pesticide Action Network, Asia-Pacific* Published by Zed Books, November 2003.
- PCFS,** (2015) *WTO's 20 Years of Servitude to TNCs and Monopoly Capitalism*. Peoples Coalition on Food Sovereignty (PCFS) 15 December 2015.
- PMC,** (2014) *Recent Weather Extremes and Impacts on Agricultural Production and Vector-Borne Disease Outbreak Patterns* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3962414/>
- Saner ve ark.** (2012) *Food Security in Africa: Trade theory, modern realities and provocative considerations for policymakers* <https://ecdpm.org/great-insights/caadp-and-food-security/food-security-africa/>.
- Sielhorst ve ark.** (2008) *Biofuels in Africa An assessment of risks and benefits for African wetlands* https://www.unido.org/sites/default/files/2009-11/Wetlands_0.pdf.
- Suárez, S. M.** (2015) *The right to land and other natural resources*. FIAN International Briefing, December 2015.
- Şık, B.,** (2018) 'İklim Krizi Odağında Tarım, Gıda Politikaları ve Sağlık' 2. Uluslararası 20. Ulusal Halk Sağlığı Kongre Kitabı sayfa: 57-61.
- The Guardian,** (2014) *The truth about lobbying: 10 ways big business controls government* <https://www.theguardian.com/politics/2014/mar/12/lobbying-10-ways-corporations-influence-government>.
- UK Food Group and Sustain,** (2001) *World Trade Organisation and Food Security* https://www.iatp.org/sites/default/files/World_Trade_Organisation_and_Food_Security_The.htm.
- UN Quaker,** (2015) *The relationship between food security policy measures and WTO trade rules* <http://quino.org/sites/default/files/resources/The%20Relationship%20between%20Food%20Security%20Measures%20and%20WTO%20Trade%20Rules%20WEB.pdf>.
- Vi 'a Campesina,** (2000) *Declaration of the international meeting of the landless in San Pedro Sula Honduras, July*.
- Vidal, J.** (2007) *Climate change and shortages of fuel signal global food crisis*. *Guardian Weekly*, 11 September: 3.
- Visser, O.** (2015) *Finance and the global land rush : Understanding the growing role of investment funds in land deals and large-scale farming*. 2(2), 278–286. <http://doi.org/10.15353/cfs-rcsa.v2i2.12>.